

ANA-GABRIELA DRAHTA*

TUDOR FLONDOR, CREATOR ȘI PROMOTOR AL MUZICII NAȚIONALE

Spre sfârșitul secolului XIX, în Bucovina apar primele societăți muzicale românești, după modelul celor germane. Cea mai importantă și mai longevivă dintre ele a fost „Armonia” din Cernăuți, unul dintre cele mai melomane orașe ale monarhiei. Societatea s-a constituit la 19 iulie 1881, din îndemnul mitropolitului Silvestru Morariu, și avea scopul de a răspândi muzica națională și bisericească în Bucovina; dar prin fuziunea cu un grup de teatru de amatori români, „Armonia” își asuma un dublu rol, de cultivare a muzicii naționale, vocale și instrumentale, precum și a artei dramatice românești¹. Cronica vremii aprecia că

[...] bucățile teatrale erau întotdeauna așa de bine alese și actorii jucau așa de bine, încât uitai cu totul că ești într-un teatru diletant. Acest teatru diletant a avut influența cea mai mare asupra simțului național, căci el l-a deșteptat la mulți români din capitală și la cei la care era simțul național deșteptat l-a întărit și mai puternic².

În corespondența lui Vasile Alecsandri cu Alexandru Hurmuzachi, în care cei doi vorbesc despre începuturile artei teatrale bucureștene, Alecsandri evidențiază aprecierea publicului pentru teatru românesc: „Sunt foarte mulțumit că la Cernăuți teatrul român este aprepuit și îți făgăduesc concursul meu cu toată bună-voința pentru sezonul viitor”³. Embrionul societății „Armonia” exista încă din anul 1880, în corul aflat sub președinția lui C. Bumbac și dirijat de Eugeniu Meșederu. Tânăra societate „Armonia” îl avea ca președinte pe Leon Goian, una dintre cele mai de seamă personalități muzicale bucovinene, care garanta astfel începutul unei serioase activități muzicale în regiune. Primul dirijor a fost profesorul Hans Horner, iar ca membri ai comitetului de conducere figurau Eugeniu Meșederu și Victor Vasilescu⁴. De-a lungul anilor, la conducerea societății s-au aflat personalități ale vieții artistice și culturale românești din Bucovina: Leon Goian (1881 – august 1885), Eudoxiu Hurmuzachi (1885 – 5 aprilie 1891), Dimitrie Isopescu (17 decembrie 1893 – 12 decembrie 1889), Vasile Morariu (12 decembrie 1889 – 1899), Tudor Flondor (1899 – 4 martie 1906), Teodor Bujor (4 martie 1906 –

* Doctorand, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Mihail Gr. Poslușnicu, *Istoria muzicii la români*, București, Editura Cartea Românească, 1928, p. 440.

² *Societatea Armonia*, în „Revista politică”, an I, nr. 18, 1 februarie 1887, p. 3.

³ *Corespondența lui V. Alecsandri cu bucovinenii*, în *CvL*, an XL, nr. 10, octombrie 1906, p. 594.

⁴ Corneliu Buescu, *Restituiri muzicale. Carol Miculi și Tudor Flondor*, București, Editura Muzicală, 1977, p. 103.

1909), Daniil Verenca (1909 – 10 decembrie 1911), Nicu Flondor (10 decembrie 1911 – 15 martie 1916), Ipolit Colivescu (15 martie 1914 – 1920), Ștefan Scalat (13 iunie 1920 – 25 iunie 1922), Mihai Boldur și Aureliu Căpățână (25 iunie 1922 – 12 februarie 1929), G. Rossignon (1929 – 3 mai 1930), Leca Morariu (din 3 mai 1930). Adevărată academie muzicală, societatea „Armonia” a adunat în jurul său cele mai de seamă talente muzicale ale Cernăuțului și ale Bucovinei acelei vremi, după cum notează Liviu Rusu: Leon Goian, Nicu Flondor, Aglae Lupu-Onciul, Ecaterina Mandicevschi, Ștefan Scalat, Constantin Hostiuc, Constantin Șandru, Amuliu Liteanu, Eusebie Hostiuc, C. Spulber, Elena Saghin, Octavia Lupu-Morariu; muzicienii: Isidor Vorobchievici, Gheorghe Mandicevschi, Tudor Flondor, Victor Vasilescu, Adrian Forgaci, Dionisie Para, Alexandru Zavulovici⁵.

Fig. 1. Tudor Flondor

Cu intrarea tânărului Tudor Flondor ca membru activ, începe pentru „Armonia” un timp de progres și strălucit succes. Prin cunoștințele sale muzicale, moștenite în parte de la mama sa, se impune tinerei societăți și-i dă un avânt puternic. În 1884, „Armonia” dă un lung șir de concerte de muzică vocală și instrumentală, instituind și un comitet teatral, sub a cărui conducere s-au reprezentat, în decursul unui sezon, 23 de piese teatrale, vodeviluri, cântonete, comedii și operete, acestea din urmă, în cea mai mare parte, compoziții ale tânărului Tudor cavalier de Flondor⁶. George Tofan aprecia că, în Bucovina, la început, teatrul nu fusese abordat din punctul de vedere al „artei pentru artă”, ci mai mult ca un mijloc de a încuraja mișcările culturale și politice de atunci⁷. Este foarte adevărat că muzica lui Ciprian Porumbescu era omniprezentă în mai toate manifestările artistice, dar nu i se poate refuza lui Tudor Flondor meritul de a fi fost, în Bucovina ultimelor decenii ale secolului XIX, figura centrală a vieții muzicale⁸. Vom insista asupra dezvoltării vieții culturale și artistice din Bucovina, prin contribuția adusă de Tudor cavalier de Flondor, întrucât numele lui este cel mai des amintit în acest domeniu. Vom încerca să demonstrăm că „acesta este cel care, fără vădită intenție,

⁵ Liviu Rusu, *Muzica în Bucovina*, București, Editura Muzicală, 1942, p. 40.

⁶ Mihail Gr. Poslușnicu, *op. cit.*, p. 440.

⁷ George Tofan, *Viața românească în Bucovina. Teatrul*, în *VR*, an I, vol. III, 1906, p. 423.

⁸ Alis Niculică, *Din istoria vieții culturale a Bucovinei: teatrul și muzica (1775–1940)*, București, Casa Editorială Floarea Albastră, 2009, p. 166.

pregătește într-un anumit spirit renașterea națională a poporului român din Bucovina”, după aprecierea publicației „Bukowinaer Rundschau” din 7 mai 1901⁹.

Tudor Flondor a fost considerat al doilea mare compozitor bucovinean, după Ciprian Porumbescu, activând ca promotor principal al societății „Armonia”. Preocupări muzicale au avut și alți membri ai familiei Flondor: „Toți copiii au fost muzicali. Elena Flondor apare ca pianistă la un concert în 1880; Ioan (Iancu) a apărut la concerte ca celist, a dirijat opere și a compus câteva danțuri, iar dl Nicu Flondor s-a manifestat ca pianist și compozitor”¹⁰.

Născut la 10 iulie 1862, la Storojineț, compozitorul Tudor Flondor a fost al treilea din cei șapte copii pe care i-au avut Gheorghe și Isabela Flondor. Părinții i-au oferit exemplul unor iubitori de muzică, implicați activ în promovarea culturii românești în Bucovina. Mihail Gr. Poslușnicu elogia contribuția celor doi în următorii termeni:

Gheorghe Flondor, un bun flautist, cu colaborarea soției sale Isabela, o distinsă pianistă și, mai cu seamă, dotată cu o voce aleasă, adaugă atât de mult la dezvoltarea sentimentelor românești pentru cultura nobilei arte. Nu era inițiativă culturală sau filantropică în care talentul Isabelei Flondor să nu asigure succesul ei moral și material. Dar ea mai posedă și o voce puternică, sonoră și pretabilă tuturor nuanțelor dinamice, o dicțiune aleasă și un spirit lesne pătrunzător în interpretarea cântului. Ceia ce era, însă, mai aproape de simțirea românească, era, fără îndoială, sufletul Isabelei Flondor, ce-l lăsa să se topească în doinele noastre¹¹.

Articolul *Impresiuni de la concertul din 15/27 ianuarie* – publicat de „Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina” –, ce surprindea ecoul concertului susținut în sala „Hotel Moldavie” din Cernăuți, la 15 ianuarie 1869, prezenta astfel prestația mamei compozitorului:

Cântul de Vasile Alexandri *De dulce suvenire inima mea bate* și doina *Hai copilă sus pe munte* au fost cântate cu atâta fidelitate și căldură națională, încât cutezăm a zice că în Bucovina numai foarte puține persoane s-ar afla carile să poată cânta vreun cântec românesc așa de frumos, așa de plăcut, așa de fidel și tot deună dată așa de artificios ca D-na Isabela Flondor¹².

Tudor Flondor și-a folosit talentul, dedicându-și viața carierei componistice și dirijorale. Compozitorul și-a petrecut copilăria la Storojineț, unde a dobândit primele cunoștințe de pian de la d-ra Adolfină Wohlfarth, guvernanta familiei, absolventă a Conservatorului de la Lvov. Își va continua educația sub îndrumarea lui Vasile Grigorovici, învățător în târg și dascăl al tuturor copiilor lui Gheorghe Flondor. În această perioadă, în urma unui accident de călărie, Tudor și-a pierdut auzul la urechea stângă, defect pe care l-a ascuns cu discreție toată viața. A urmat apoi liceul „Aron Pumnul”, pe atunci singurul din Cernăuți. În timpul studiilor secundare, a stat în gazdă la un văr de-al doilea cu tatăl său, care se numea tot Gheorghe Flondor, un mare iubitor de muzică, flautist, membru al Societății Filarmonice din Cernăuți. Aici i-a cunoscut tânărul Flondor pe marele dirijor Adalbert Hrimaly, pe violonistul Leon Goian, pe Basil Duzinkiewicz și

⁹ Corneliu Buescu, *op. cit.*, p. 151.

¹⁰ Nicolae Tcaciuc-Albu, *Viața și opera lui Tudor Flondor*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editura „Glasul Bucovinei”, 1933, p. 9.

¹¹ Mihail Gr. Poslușnicu, *op. cit.*, p. 496.

¹² „Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, Cernăuți, an IV, 1869, p. 29.

L. Koffler, care împreună au pus bazele unui cvartet de coarde¹³. Calificativele cele mai bune le avea la limba română, la limba germană, la geografie, istorie și filosofie, iar la muzică, începând din clasa a IV-a și până în clasa a VIII-a, avea numai *ausgezeichnet*, adică „excelent”. O apreciere asemănătoare a obținut și la științele naturale, ceea ce, mai târziu, îi va determina pe părinți să-l trimită la Viena pentru a studia agronomia, cu gândul de a-i lăsa spre administrare treburile gospodărești de la Rogojești¹⁴. Tot la Cernăuți a devenit conducătorul corului școlii, fiind cinstit cu titlul de „Chorleiter”, ceea ce în fața colegilor trecea ca un fel de deputație pentru cei vârstnici. În această calitate, apărea în fața corului la diferite ocazii și zile onomastice ale profesorilor sau la serbările ce aveau loc cu prilejul sfârșitului de an școlar. De asemenea, la educația lui muzicală au contribuit și cursurile ce se țineau în cadrul Societății Filarmonice din oraș. În istoricul Societății Filarmonice din anul 1882, Tudor Flondor este caracterizat astfel: „Un băiat cu chip frumos, față palidă, plete negre și ochi de jar”¹⁵.

Proaspăt absolvent al liceului, în 1882, Tudor Flondor a fost acceptat într-o trupă de teatru de amatori din care făceau parte, printre alții, Vasile Morariu (fiul mitropolitului Silvestru Morariu), director de scenă, și Aglaia Drogli (sora lui Mihai Eminescu), actriță diletantă. În calitate de capelmaistru, Tudor Flondor realiza aranjamentul muzical al reprezentațiilor teatrale. Mica trupă, ce-și ținea spectacolele într-o sală a hotelului „Moldavie”, a fost asimilată, în 1883, de societatea muzicală „Armonia”¹⁶. În scurt timp, societatea respectivă devenea principalul centru artistic al românilor din capitala Bucovinei, iar Tudor Flondor, inima ei, acționa pe multiple planuri: compunea muzică pentru scenă, dirija orchestra și corul, juca în unele piese. Știa să cânte la aproape toate instrumentele și avea și o frumoasă voce de bariton¹⁷.

În primăvara anului 1885, Aristița Romanescu întreprinde un turneu în Bucovina, împreună cu Constantin Nottara, Mircea Demetriad și P. Gusty, în cadrul reprezentațiilor Trupeii Liciu. Își va aminti apoi atmosfera acelor reprezentații și, încercând să explice succesul purtat în Bucovina, actrița evocă oameni de seamă și atmosfera care favoriza receptarea actului de cultură:

Era pe atunci o pleiadă de tineri: Vasile Morariu, fiul mitropolitului, poetul Stamate, venit din Basarabia să ne vadă, Onciul, acum în București. Baronul Stârcea, Flondor, Mironescu – actual episcop de Râmnic și alții care-și petreceau vremea tot printre noi, fie la teatru, fie pe unde locuim, fie la Mitropolie, căci mitropolitul aproape zilnic ne aștepta cu masa pusă. Apoi fel de fel de invitații la baronul și baroana de Petrino, vechi prieteni ai lui Alecsandri. Aici am fost prezentați baronului Hurmuzachi și multora din înalta societate bucovineană. De ce atâta succes moral? Pentru că eram români între români, sub drapelul lui Alecsandri, cu un repertoriu bine știut și încurajați de mitropolit, care da exemplul. Între noi și public circula cel mai cald curent de simpatie. Nu era unul indiferent. Tinerii din societatea „Armonia” se ocupau de toate¹⁸.

În 1882, Tudor Flondor a început studiile la Facultatea de Drept din Cernăuți, fără a-și întrerupe activitatea în cadrul „Armoniei”. Era aici atât de apreciat și iubit încât „toți ar fi mers în foc pentru dânsul”, după cum rezumă Corneliu Buescu activitatea

¹³ Nicolae Tcaciuc-Albu, *op. cit.*, p. 11.

¹⁴ Corneliu Buescu, *op. cit.*, p. 99.

¹⁵ *Ibidem*, p. 102.

¹⁶ Nicolae Tcaciuc-Albu, *op. cit.*, p. 12.

¹⁷ Alis Niculică, *Compozitorul Tudor Flondor*, în „Țara Fagilor”, Cernăuți, nr. XVIII, 2009, p. 224.

¹⁸ „Patria”, an V, nr. 47, 19 iunie 1910, p. 1.

compozitorului în sfera artistică¹⁹. În această perioadă a compus intens, iar lucrările sale sunt preluate imediat de corul „Armoniei” și prezentate publicului. Bunăoară, pentru corul bărbătesc a compus: *Cântecul marinarilor*, *Cântec vânătoreasc* (versuri de Vasile Bumbac), *La o viorică* (versuri de D. Bolintineanu), *Lăcrimioare* (versuri de Vasile Alecsandri), *Mândruliță de demult* (versuri de Vasile Alecsandri) și *Somnoroase păsărele* (versuri de Mihai Eminescu). În 1883, pune în scenă și primele comedii cu cântec, *Rămășagul* și *Nunta țărănească*, pe versuri de Vasile Alecsandri. În același an, apare *Lița Pescărița*, operetă pe un libret de N. A. Bogdan. Opereta *Rusaliile* și vodevilul *Cinel-Cinel*, aparținând tot lui Vasile Alecsandri, vor fi reprezentate de artiștii „Armoniei” în 1884. Totodată, Tudor Flondor este autorul corului pentru voci bărbătești *Somnoroase păsărele*, scris în anul 1885, în formă de romanță cu solo-bariton. Cu muzica religioasă s-a ocupat în mai mică măsură, fiind amintită doar *Liturghia grecească* după B. Randhartinger pentru cor mixt²⁰. Deși valoroase, după cum remarca Zeno Vancea, compozițiile lui Tudor Flondor nu s-au bucurat de aceeași popularitate ca acelea ale compatriotului său, Ciprian Porumbescu. Cântecul lăutăresc și romanța reprezintă pentru amândoi sursa de inspirație melodică, însă, spre deosebire de Porumbescu, Flondor are un limbaj armonic mai variat și mai consistent, o scriitură corală – și mai ales orchestrală – mai îngrijită și mai colorată²¹. Tudor Flondor a fost un „Porumbescu aristocrat”, cu creștere și cultură europeană. Inspirația sa își are rădăcinile în creația populară românească, însă coloritul național al cântecelor sale este de o finețe în concepție, ce stă în opoziție cu simplitatea folclorului²².

În perioada de doi ani cât a frecventat cursurile facultății de Drept, Tudor Flondor participă și la viața artistică desfășurată de societatea „Junimea”, unde deține chiar funcția de vicepreședinte, președinte fiind Gheorghe Popovici. După cum consemna „Revista politică” din 15 februarie 1887, balul societății academice „Junimea” din data de 3 februarie, deschis de președintele comitetului V. Morariu cu Elena de Flondor din Storojineț, a fost animat prin prezența lui Tudor Flondor. El „a dedicat comitetului balului o *polca française* «Marietta» care a fost aplaudată cu mare entuziasm”, contribuind la unicitatea petrecerii din acel an²³.

La recomandarea părinților, tânărul compozitor, aflat în culmea gloriei, este nevoit să renunțe la studiile de Drept și să studieze Agricultură la Viena. În paralel cu studiile la Facultatea de Agricultură, își va cultiva mai departe înclinațiile muzicale, devenind, la început, membru al unei formații corale, înființată de Eusebie Mandicevski; pentru ca, mai târziu, să se integreze în societatea studenților români din Viena, „Junimea română”, unde a înființat un cor pe care l-a dirijat până la reîntoarcerea sa în Bucovina, în 1886²⁴. Profitând de stagiul său vienez, își continuă studiile muzicale cu Robert Fuchs, compozitor austriac și profesor de teoria muzicii la Conservatorul din Viena, la *Akademie für Musik und darstellende Kunst*. O etapă de vârf în cadrul societății „Armonia” și a compozitorului o reprezintă lansarea operetei comice în trei

¹⁹ Corneliu Buescu, *op. cit.*, p. 104.

²⁰ Alexandru Zavulovici, *Tudor Flondor (1862–1908)*, în „Făt-Frumos”, nr. 3, III, 1928, p. 86.

²¹ Zeno Vancea, *Creația muzicală românească, secolele XIX–XX*, București, Editura Muzicală, 1968, p. 166.

²² Ilie Luceac, *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare (o istorie a culturii românești din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Cernăuți, Timișoara, Editura „Alexandru cel Bun”, Editura Augusta, 2000, p. 102.

²³ „Revista politică”, an I, nr. 19, 15 februarie 1887, p. 9.

²⁴ Nicolae Teaciu-Albu, *op. cit.*, p. 15.

acte *Noaptea Sf. Gheorghe*; compusă între anii 1884 și 1885, era prezentată pentru prima oară publicului la 26 martie 1885, apoi modificată în 1907, când succesul operetei i-a determinat pe unii cronicari să-l așeze pe Tudor Flondor între „ctitorii operei românești”²⁵. În timpul șederii sale la Viena, a scris în fiecare an câte un vals dedicat patroneselor. Astfel, apărură *Visurile*, *Salutes de montagne*, *Din depărtare*, ceea ce îl îndemna pe protectorul balului, arhiducele Rainer, să-l încurajeze cu cele mai măgulitoare complimente²⁶.

Revenit de la studii, Tudor Flondor se stabilește la conacul din Rogojești, unde se îndeletnicește cu agricultura și este ales, între 1889 și 1905, primar al localității. Nicolae Tcaciuc-Albu amintește despre încrederea pe care sătenii o aveau în Tudor Flondor, căruia i se adresau când intrau în vreun impas²⁷. Marele proprietar funciar din Rogojești, Tudor Flondor, a fost și membru în Camera Deputaților a Consiliului Imperial din Viena. Ca membru al Partidului Național Român, în contextul scrutinului electoral din septembrie 1898, Teodor Flondor a fost ales ca deputat în districtul electoral Siret, în legislatura a IX-a (1898–1903), în locul baronului Eudoxiu Hurmuzachi, alegere făcută de 63 de electori din cei 66 prezenți²⁸. Membru al Clubului Parlamentar Român, Tudor Flondor a fost și deputat al corpului al doilea electoral al curiei marii proprietăți (marea proprietate laică), în legislatura a X-a (1904–1907)²⁹.

În 1898, s-a mutat cu familia într-o casă închiriată din Cernăuți, moment ce a însemnat revenirea în mijlocul prietenilor săi din „Armonia”. O perioadă fastă pentru această societate muzicală a fost cea în care Tudor Flondor s-a aflat la pupitrul orchestrei societății și apoi la conducerea acesteia, până la 4 martie 1906. Cea de-a doua operetă a sa, *Moș Ciocârlan*, pe un libret de Constantin Berariu, cu premiera pe 4 mai 1901, a stârnit cronici laudative ce îl plasau pe Tudor Flondor printre compozitorii care „pregătesc într-un anumit spirit renașterea națională a poporului român din Bucovina”³⁰. Piesa a fost receptată ca un triumf al artei muzicale românești pe pământul Bucovinei, „o adevărată operă națională”³¹, cu o „representare festivă iubilară a societății *Armonia*”³². „Familia” publica o cronică premierei, insistând asupra „succesului ce a întrecut toate așteptările. O astfel de reprezentație dată de diletanți nu s-a mai pomenit”³³. După cum apare consemnat în *Cronica Arboroasa – Junimea*, compozitorul primea din partea societății „Junimea”, la 27 februarie 1901, o cunună, drept apreciere pentru aleasa reprezentație. La numai două zile după premieră, opereta *Moș Ciocârlan* s-a reluat cu un și mai mare succes, spectacolele transformându-se în veritabile serbări naționale. Partitura a fost solicitată de *Reuniunea muzicală din Sibiu*, unde era foarte bine primită, la 4/17 iunie 1905, și reluată în august 1906. Acest moment important din viața cultural-artistică a Bucovinei corespunde cu nașterea operetei de esență națională românească. Meritul lui Flondor este cu atât mai mare cu cât „întreaga sa creație lirico-

²⁵ Emil Satco, *Tudor Flondor. O viață dedicată promovării muzicii naționale românești în Bucovina*, în „Ethos”, nr. 2, 1991, p. 22.

²⁶ „Familia”, an X, nr. 23, 5/18 iunie 1905, p. 266.

²⁷ Nicolae Tcaciuc-Albu, *Tudor cavalier de Flondor (1862–1908)*, în „Junimea literară”, Cernăuți, nr. 9–10, an V, 1908, p. 172.

²⁸ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina Habsburgică (1848–1918). Contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul central-est european*, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 337.

²⁹ *Ibidem*, p. 483.

³⁰ Alis Niculică, *Compozitorul Tudor Flondor*, p. 229.

³¹ „Deșteptarea”, an IX, nr. 24, 29 martie 1901, p. 3.

³² „Deșteptarea”, an IX, nr. 31, 12 mai 1901, p. 3.

³³ „Familia”, an XLI, nr. 33, 14–27 august 1905, p. 396.

dramatică fructifică muzica populară sau de esență populară, chiar dacă îi imprimă uneori ritmuri de marș, polcă sau vals. Prin munca sa, el face un adevărat pionierat artistic pe pământul Bucovinei, contribuind cu posibilitățile sale la viitorul fond al creației muzical-artistice naționale³⁴. Cu prilejul Expoziției Jubiliare din 1906, opereta este jucată la București, la 13 septembrie 1906; aici, compozitorul cunoaște cele mai glorioase momente ale vieții sale, iar consemnările lui Nicolae Iorga, martor la spectacol, îl desemnează pe *Moș Ciocârlan*, „un simbol, un sfânt și mare simbol”³⁵. Referindu-se la muzica lui Tudor Flondor, Nicolae Iorga nota:

Lipsea însă în ea nota populară, care era de așteptat, și lipsea vioiciunea veselă pe care o cerea subiectul și pe care el, pierdut în reveriile sale triste, nu o putea da. [...] Tudor de Flondor, fire impresionabilă și delicată, visător incorrigibil, trăind într-o lume a lui, a fost din tinerețe un muzician fanatic și exclusiv, închis în iubirea artei sale³⁶.

După cum anunța publicația „Deșteptarea” din 5 mai 1901, „dl Tudor cav. de Flondor, deputat dietal și proprietar din Rogojești, este numit de Maiestatea sa împăratul president al consiliului pentru cultura țerii până la anul 1905”³⁷. Ultima reprezentație sub bagheta lui Tudor Flondor, doar în timpul primelor două acte, din cauza suferinței fizice a compozitorului, a avut loc la 10 mai 1907, cu opereta *Noaptea Sf. Gheorghe*. La sfârșitul reprezentației i-au fost aduse mulțumiri publice pentru cei 24 de ani de slujire a societății, fiind numit „dirigent onorar”³⁸.

Pentru a-și recăpăta sănătatea, în primăvara anului 1908 pleacă împreună cu Iancu Flondor, fratele său, la Schlachtensee, o mică stațiune aflată lângă Berlin, unde moare pe 10 iunie 1908. Trupul său a fost readus în Bucovina și înmormântat la Rogojești, unde, pe 2 iulie 1908, zi de doliu, membrii „Armoniei”, reprezentanți ai celorlalte societăți muzicale din Bucovina și mii de țărani din Rogojești l-au petrecut pe ultimul drum. Noul președinte al „Armoniei”, Tudor Bujor, se adresează celor prezenți, apreciind că defunctul „a știut în scurta sa viață să-și sfințească și să-și cinstească tradițiile neamului prin adevărata muncă națională românească și de aceea va și rămâne numele acestui boier compozitor, numele lui Tudor cavalier de Flondor, nu numai înscris cu litere de aur în analele «Armoniei», ci și neșters în inimile națiunii întregi, din a cărui mijloc s-a înălțat”³⁹.

Publicația „Dreptatea”, în numărul din 8 iulie 1928, aduce un omagiu lui Tudor Flondor, la 20 de ani de la moartea lui, descriind manifestațiile organizate cu acest prilej:

20 ani dela moartea lui Tudor Flondor. În ziua de 20 iunie s-au împlinit 20 de ani de când unul din cei mai însemnați componiști ai Bucovinei, Tudor cav. de Flondor, a trecut la cele eterne. Asociația muzicală din Cernăuți, care îi poartă numele în semn de pioasă amintire, a ținut de datoria ei să prăsnuiască această zi într-un mod cât se poate de demn. Drept aceea a aranjat în ziua de 24 Iunie un pelerinaj la mormântul marelui compozitor din Rogojești, dând în aceiași zi și un concert comemorativ în Siret. Pornind Duminică din Cernăuți, asociația ajunge la orele 9 în gara Siret, unde a fost întâmpinată de autorități și public. De aici au plecat cu toții la Rogojești. La orele 11 a.m. s-a făcut în sobor un parastas în

³⁴ Corneliu Buescu, *op. cit.*, p. 159–160.

³⁵ Nicolae Iorga, *Cronică*, în „Semănătorul”, V, nr. 29, 24 septembrie 1906, p. 24.

³⁶ Idem, *Tudor de Flondor*, în *Oameni cari au fost*, vol. I, Galați, Editura „Porto-Franco”, 1994, p. 258.

³⁷ „Deșteptarea”, an IX, nr. 30, 5 mai 1901, p. 3.

³⁸ Corneliu Buescu, *op. cit.*, p. 164.

³⁹ *Ibidem*, p. 171.

capela mortuară în care este înmormântat Tudor Flondor. La mormânt au vorbit preotul local, C. Moroșan, și reprezentantul Asociației muzicale Tudor Flondor, Const. Șandru, prof. în Cernăuți, întemeietorul și directorul Asociației. D. Șandru a accentuat marea pierdere ce-a îndurat-o muzica națională prin moartea lui Tudor Flondor și datoria de a cinsti memoria oamenilor însemnați dispăruți dintre noi. Ca recunoștință pentru marile merite ale repausatului, d-sa amintește despre monumentul trainic ce s-a ridicat prin înființarea Asociației muzicale Tudor Flondor la Cernăuți. D-l Șandru depune apoi pe lespede ce acoperă mormântul repausatului, în numele Asociației, o foarte frumoasă cunună de flori, iar corul intonează renumita și frumoasa sa serenadă „Somnoroase păsărele”. Cu frumoasele tonuri ale acesteia, care se pierd în cel mai fin pianissimo și cu „Dormi în pace”, ia sfârșit actul pios. La acest parastas au participat reprezentanți din toate comunele învecinate. După săvârșirea parastasului, oaspeții din Cernăuți și Siret au fost invitați la vechiul conac al familiei Flondor, unde li s-a oferit prin îngrijirea d-nei barone Ștefanovic din Rarancea un foarte bogat prânz. Ridicându-se prânzul la orele 3 d.m., oaspeții au plecat la Siret unde au dat un concert, care a fost inaugurat printr-un discurs al d-lui inspector școlar Dr. N. Tcaciuc. A urmat partea muzicală care a avut o reușită desăvârșită. Gestul Asociației muzicale Tudor Flondor, de a comemora într-un mod așa de demn al douăzecilea an dela moartea marelui compozitor, este nu numai lăudabil, dar și un frumos îndemn pentru toți cei ce lucrează pe terenul național-cultural⁴⁰.

Un proiect al Casei Memoriale Flondor consta în readucerea rămășițelor pământești ale întregii familii la Rogojești, într-o criptă funerară, din curtea bisericii. Într-adevăr, la Rogojești, sub auspiciile Asociației culturale „Flondor” din Rădăuți, a avut loc, la 25 iulie 2010, reînhumarea în capela special construită în curtea bisericii „Adormirea Maicii Domnului” a lui Tudor Flondor și a fiilor săi, Constantin și Gheorghe Flondor.

Trebuie să remarcăm o altă preocupare a compozitorului, Tudor Flondor fiind și poet, conform mărturiei lui Nicolae Tcaciuc-Albu, care vorbește și despre imposibilitatea de a cultiva versul românesc: „Dar nu i-a fost dat să-și dezvolte acest talent din pricina împrejurărilor culturale în care suntem născuți și crescuți și care ne înstrăinează de sufletul limbii noastre. Adesea improviza spontan frumoase versuri sau travesta frumoase poezii cunoscute”⁴¹. Simțind că e datoria lui a contribui la „cunoașterea vieții acestui om mare al nostru”, Nicolae Tcaciuc-Albu mărturisește: „Au fost vremuri când Tudor cavalier de Flondor, cu toată tinerețea lui, a format centru și izvorul puținei vieți culturale românești din țară, atunci când nu existau reviste, când nu treceau granița gazetele și nu vedeai carte românească în casele intelectualilor noștri”⁴². Referindu-se, în 1907, la ziaristica românească din Bucovina, George Tofan menționează în finalul articolului publicațiile „Școala”, organ al „învățătorimii române”, „Viitorul”, ce apără interesele bisericii române, dar și „foaia de interes economic”, „Agricultorul”, „sub direcțiunea prezidentului consiliului cultural al țării, a cunoscutului deputat și compozitor muzical Tudor cav. De Flondor”. George Tofan deplânge insuficientul interes acordat de către cititori acestor publicații și recomandă înlocuirea acestor „foi cu existență problematică”, ziar cotidian cu rubrici dedicate chestiunilor speciale⁴³. Tudor Flondor a eșuat nu doar cu această publicație, ci și încercând să pună în practică, la Rogojești, învățăturile în domeniul agrar dobândite la Viena: „[...] a încercat și metode noi și

⁴⁰ „Dreptatea”, București, anul II, nr. 218 din 8 iulie 1928.

⁴¹ Nicolae Tcaciuc-Albu, *Tudor cavalier de Flondor*, p. 174.

⁴² *Ibidem*, p. 175.

⁴³ George Tofan, *Viața românească în Bucovina. Ziaristica noastră*, în VR, nr. 6, iunie 1907, p. 468.

ingenioase pentru cultivarea moșiei – pe care, vrând-nevrând, le mirosise în cei patru ani de Viena, dar toate au dat greș. Parcă era plămădit din alt aluat decât cel al Flondoreștilor, cari totdeauna au știut să ia viața de coarne și s-o îngenunche”⁴⁴.

Tudor Flondor a utilizat compozițiile sale, în special opereta *Moș Ciocârlan*, pentru sprijinirea operelor de caritate, fie punând la dispoziție opereta fără remunerație, cum aprecia cronică făcută după reprezentația din Sibiu, din august 1905, fie contribuind cu suma rezultată din vânzarea biletelor spre a înființa un așezământ pentru copii. „Deșteptarea” publică mulțumirile publice din partea „Societății Doamnelor din Bucovina” pentru generoasa donație:

Onorata societate filarmonică „Armonia” a oferit „Societății Doamnelor române din Bucovina” din venitul curat dela reprezentările valoroasei operi naționale *Moș Ciocârlan* al cărui compozitor este actualul president al Societății „Armonia”, ilustrul Domn Tudor cav. de Flondor, suma de 300 coroane. Această sumă este menită pentru „Asilul de copii sermani” ce „Societatea Doamnelor române” are ca scop să-l înființeze. Pentru acest dar munificent, „Societatea Doamnelor române din Bucovina” aduce cea mai sinceră și din inimă isvorită mulțămărită atât ilustrului domn Tudor cav. de Flondor, cât și onoratei Societăți filarmonice *Armonia* – semnează Elena Popovici, presidentă, și Minodora Stefanelli, secretară⁴⁵.

Conacul lui Tudor Flondor de la Rogojești devine un sanctuar al muzicii, deoarece cele două fete ale compozitorului au moștenit talentul muzical al tatălui lor. Se știe că Tudor Flondor a avut patru copii: Constantin (n. 1889), Isabela-Nectara (n. 1891), Gheorghe (n. 1892) și Florica (1897)⁴⁶. Dintre ei, Isabela-Nectara Flondor (1891–1985) urmează Liceul de fete din Cernăuți, unde face studii de pian și vioară cu profesorul Cremer, continuă apoi studiul viorii la Viena cu profesorul Havranek și canto cu Jan Ress. Învăță repertoriul italian de operă la „Scala” (Milano) și face studii de canto la Paris cu dirijorul la Opera comică din Paris, Henry Morin. A debutat la Viena, unde a avut și primul angajament pentru trei ani. Soprana Isabela-Nectara Flondor a cântat pe marile scene ale lumii: Budapesta, Berlin, Dresda, Frankfurt, București, Praga, New York, Chicago, Detroit, formând împreună cu Traian Grozăvescu un cuplu extrem de apreciat de publicul vienez⁴⁷. Concertează ultima oară la București în 1937, la Opera Română, sub bagheta lui Alfred Alessandrescu. Se va stabili, după a doua căsătorie, la New York, unde obține succese notabile. S-a stins din viață acolo, în 1985, în ultima parte a vieții dedicându-se predării canto-ului⁴⁸. Cea mai mică dintre copiii lui Tudor Flondor, Florica (1897–1982), o urmează pe Isabela-Nectara prin pasiunea pentru muzică. Urmează școala elementară la Rogojești, liceul la Cernăuți, iar Primul Război Mondial o surprinde urmând cursurile Academiei de Muzică din Viena, unde l-a avut printre profesori pe Eusebie Mandicevschi, la Istoria muzicii. S-a perfecționat în arta pianului cu Franz Schmidt, a luat lecții de contrapunct de la Franz Kessler și de armonie de la Viktor Ebenstein, iar compoziția a studiat-o la București cu Mihail Jora. În 1924, devine membru titular al Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România și se

⁴⁴ Dragoș Vitencu, *Tudor Flondor (1862–1908)*, în „Revista Bucovinei”, Cernăuți, an III, nr. 9, p. 411.

⁴⁵ „Deșteptarea”, Cernăuți, an X, nr. 41, 26 mai/8 iunie 1902, p. 3.

⁴⁶ Ioana Andreea Pânzar, Mihai Pânzaru-Bucovina, *Originea familiei Flondor*, Rădăuți/Bucovina, Editura Flondor, 2007, p. 4.

⁴⁷ Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Suceava, Editura Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, 2004, p. 382.

⁴⁸ Ioana Andreea Pânzar, Mihai Pânzaru-Bucovina, *op. cit.*, p. 7.

căsătorește cu maiorul Aurel Racovitză. Opera ei muzicală cuprinde aproximativ 40 de lucrări, în majoritatea lor piese pentru pian: *Fuga în sol major pentru pian* (1921), *Fuga în fa minor pentru pian* (1922), *Preludiu nr. 3 pentru pian* (1938), *Din viața copiilor*, suită pentru pian (1956), *La izvorul din pădure*, (1951), *Variațiuni pe o temă românească pentru pian* (1959), *Capriciu pentru pian* (1961), *Dans românesc pentru pian* (1966), *Improvizație pentru pian* (1969) etc. A întreținut relații de prietenie cu personalități ale vieții muzicale românești, precum Cela Delavrancea, Florica Muzicescu, Krimhilda Cristescu, Iosif Sava sau Sergiu Celibidache⁴⁹.

De-a lungul timpului, de numele Flondorilor s-a legat preocuparea de a iniția proiecte, asociații sau societăți care să reflecte implicarea nobilei familii în diverse acțiuni de sprijinire a demersurilor culturale, a acțiunilor de binefacere și de promovare a muzicii. Astfel, la Storojineț funcționa Societatea „Iancu Flondor”⁵⁰, la Cernăuți a fost înființată Societatea muzicală „Tudor Flondor”, de către Constantin Șandru. Activitatea Societății „Tudor Flondor” s-a împletit cu cea a „Armoniei”, de multe ori cele două societăți unindu-și forțele spre a prezenta programe comune. Este prima societate care „promovează melodii populare bucovinene aranjate pentru cor mixt de Eusebie Mandicevski”. Societatea dispunea de un cor mixt, orchestră și o trupă de teatru. În 1929, Societatea a organizat un mare festival Eusebie Mandicevski. A reprezentat opere și drama *Horia, Cloșca și Crișan* de Axente Oprișan. În refugiu, în 1940–1941, a activat la Suceava, revenind apoi la Cernăuți, unde își încetează activitatea în 1944⁵¹. „Junimea literară” făcea, în 1924, următoarea precizare:

Cea de-a doua societate de cântare a noastră la Cernăuți, „Tudor Flondor”, concurenta „Armoniei” – concurentă în toate înțelesurile cuvântului! – [...] s-a afirmat în concertul din 4 Faur cu o maturitate care-i asigură toată recunoștința noastră și care-i dă dreptul la orce fel de... concurență! (Să mai amintim oare că pentru intensificarea vieții noastre culturale ne pare foarte bine de stimulente ca acestea?!)⁵².

Societatea „Tudor Flondor” își atinge, astfel, scopul de a promova calitativ muzica românească în Bucovina, utilizând numele merituosului compozitor ca un exemplu pentru progresul muzicii în Bucovina. La Siret a fost înființată, în 1913, Societatea Muzicală „Tudor Flondor”, cu prima reprezentație la 5 iunie 1913. A desfășurat o activitate relativ redusă, preocuparea principală fiind organizarea de spectacole a societăților sosite în turneu⁵³.

Diplomați, muzicieni, oameni politici, intelectuali și susținători ai emancipării Bucovinei, membrii familiei Flondor s-au remarcat prin constanta preocupare pentru promovarea identității românești în Bucovina. Fie că au susținut financiar emanciparea prin cultură, fie că au participat efectiv la dezvoltarea ei în Bucovina, familia Flondor a dăruit istoriei noastre personalități care ar merita interesul sporit al specialiștilor de astăzi.

⁴⁹ Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, p. 385.

⁵⁰ Mircea Grigoroviță, *Din istoria culturii în Bucovina (1775–1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1994, p. 133.

⁵¹ Emil Satco, *Muzica în Bucovina*, Suceava, 1981, p. 179.

⁵² „Junimea literară”, an XIII, nr. 1, 1924, p. 76.

⁵³ Emil Satco, *Muzica în Bucovina*, p. 179.

Fig. 2. *Cântec ostașilor*, original de Tudor caval de Flondor

Fig. 3. *Somnoroase păsărele*, original de Tudor caval de Flondor

TUDOR FLONDOR, CREATOR AND PROMOTER OF NATIONAL MUSIC (Summary)

Keywords: Flondor family, cultural life, Romanian identity, Bucovina, music.

Throughout time, the name of the Flondor family was associated with the constant attention of initiating projects, associations or societies able to reflect the active engagement of the family in various directions aimed to support the cultural approaches, beneficences or to promote music. Tudor Flondor, the first son of Gheorghe Flondor and Isabela Dobrowolski de Buchental, was considered the second great composer of Bucovina, surpassed only by the unique personality of Ciprian Porumbescu. Tudor Flondor used his artistic talent to animate the Romanian cultural activity in an Austrian Bucovina. Not only was he a gifted musician, but he also proved to be a dedicated mayor in his village, Rogojești, and a deputy, representing the Romanian National Party.